

FORRAI GÁBOR

Doxasztikus deontológia akaratlagos ellenőrzés nélkül*

Általában azt gondoljuk, hogy éppúgy, ahogy vannak erkölcsi kötelességeink, vannak episztemikus kötelességeink is. Ha nem hívsz orvost, ha valaki rosszul van, megsérted erkölcsi kötelességed, hogy segíts a bajbajutottakon. Ha nem hiszel egy megbízható szemtanúnak, azon episztemikus kötelességedet sérted meg, hogy el kell hinned, amit egy megbízható szemtanú állít.¹ A párhuzam egy további vonatkozásban is fennáll. Ugyanúgy, ahogy az erkölcsi kötelesség megsértése feljogosít arra, hogy az illetőt hibáztassuk vagy nehezteljünk rá, az episztemikus kötelezettségek megsértése is feljogosít a hibáztatásra vagy neheztelésre. Nevezzük azt a felfogást, hogy e párhuzamok fennállnak, *doxasztikus deontológiának*.²

Csakhogy cselekedetek és hitek között van egy fontos különbség: cselekedeteink akaratunk ellenőrzése alatt állnak, hiteink nem. Ha akarom, hívok orvost, ha nem akarom, nem hívok. Az viszont nem igaz, hogy ha akarom, hiszek a szemtanúnak, ha akarom, nem hiszek. Tegyük fel, egy megbízható szemtanú azt állítja, hogy a legjobb barátod lopott tőle, és te – érthető elfogultságból – nem hiszel neki. Ekkor hiába is emlékeztetné magad arra, hogy egy megbízható szemtanúnak hinni kell, nem fogsz tudni hinni neki. Ha pedig hiszel neki, akkor hiába is próbálsz rávenni magad, hogy – mivel a barátság kötelez – ne higgyél. Talán csak hosszas vívódás után dől el, hogy mit hiszel, de az a fontos, hogy eldől, nem pedig te döntöd el. William Alston (1988) pontosan ennek alapján érvelt amellett, hogy a doxasztikus deontológia téves.

A doxasztikus deontológia két okból is fontos. Egyrészt, amikor nem filozofálunk, mindnyájan doxasztikus deontológusok vagyunk: olykor felrójuk másoknak,

* A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K109638 OTKA kutatási projektje támogatta.

¹ Az, hogy milyen episztemikus kötelességeink vannak, éppannyira vitatható, mint hogy milyen erkölcsi kötelességeink vannak. Számunkra most csak az fontos, hogy vannak episztemikus kötelességek, az nem, hogy mik ezek.

² A hiteinkkel kapcsolatos kötelezettségeken végig *episztemikus* kötelezettséget fogok érteni – nem pedig erkölcsi vagy prudenciális kötelezettséget (amennyiben léteznek ilyenek a hitekkel kapcsolatban).

hogy előítéleteik, nem pedig a bizonyítékok alapján ítélték, hogy nem vonták le a nyilvánvaló következtetést, stb. Így ha Alston érve helyes, köznap doxasztikus deontikus gyakorlatunk téves. Másrészt, az újkori ismeretelméletben inkább kimondatlanul, mint kimondva, egészen az 1980-as évekig az igazolás deontológiai felfogása dominált (Owens 2000. 1–2; Alston 1985. 59–60).³ E felfogás szerint akkor hiszünk valamit igazoltan, ha a hittel nem sértjük meg episztemikus kötelezettségeinket. Másként fogalmazva, amikor egy hit kialakításakor és megőrzésekor betartunk minden episztemikus előírást, akkor hitünk igazolt. Ha tévedünk is, a tévedés nem róható fel nekünk, mivel teljesítettük kötelességünket.

Jelen írásban a köznap doxasztikus deontikus gyakorlat elemzése alapján amellet fogok érvelni, hogy Alston érve téves; ugyanakkor az elemzés arra is rávilágít, hogy az ismeretelméletben vajmi kevés keresnivalója van a deontológiának. Az első szakaszban pontosítom a doxasztikus deontológia fogalmát, és közelebből szemügyre veszem Alston érvét. A második szakaszban bemutatok két példát, melyek szereplői jogosan kárhozzatják magukat episztemikus kötelezettségeik megsértése miatt. A harmadikban kibontom, hogyan kell a doxasztikus deontológiát elképzelni, és hogy miért téves Alston érve. A negyedikben azt mutatom meg, hogy az itt képviselt felfogás alapján a doxasztikus deontológia csekély jelentőséggel bír az ismeretelmélet számára.

I. A DOXASZTIKUS DEONTOLÓGIA ÉS ALSTON ÉRVE

A deontológia több a pusztá normatív értékelésnél.⁴ Normatív értékelés minden esetben lehetséges, ahol vannak mércék, szabályok, elvek, normák vagy kritériumok, amelyek alapján eldönthető, hogy valami mennyire értékes. Például a jó óra pontosan jár, a vérnyomás pedig akkor jó, ha a szisztolás érték 90 és 119, a diasztolés 60 és 79 közé esik. Azonban az órának nem kötelessége pontosan járni, és nem neheztelhetünk rá, ha késik, ahogy a vérnyomásra sem neheztelhetünk azért, mert magas. Legfeljebb az óra gyártójára neheztelhetünk, amiért trehány munkát végzett, illetve a magas vérnyomásban szenvedőre, amiért elhanyagolja egészségét. Strawson (1974) éppen a neheztelés és hasonló „reaktív attitűdök” révén értelmezi a felelősség fogalmát: ahol az ilyen reaktív attitűdök helyénvalóak, ott beszélhetünk felelősségről. Az óra és a vérnyomás nem lehet felelős, az óra gyártója és a beteg igen. A deontológia, a pusztá értékeléssel ellentétben, megköveteli, hogy legyen egy felelős ágens, akitől elvárjuk, hogy teljesítse kötelezettségeit. A felelősség az, ami a pusztá szabályt kötelességgé

³ Alstonnak (1985) vannak olyan érvei is az igazolás deontológiai felfogása ellen, melyek köznap doxasztikus deontikus ítéleteinket nem érintik.

⁴ A megkülönböztetést Peelstől (2014. 83) veszem, aki Strawsonra (1974. 4–13) támaszkodik.

avatja. Az, hogy jelenségek valamely csoportja szemlélhető deontikusan, azt jelenti, hogy jogosan alkalmazhatók rá az olyan fogalmak, mint felelősség, kötelesség, tilalom, megengedettség, érdem, dicséretesség, hibáztatás, számonkérés, elismerés, valamint a kell és a szabad.

Ezzel kapcsolatban két dologra szükséges figyelmeztetni. Az egyik, hogy a fenti fogalmakat kifejező szavak némelyikét nem mindig deontikus értelemben használjuk. Például amikor azt mondjuk, „az órának nem lett volna *szabad* késnie” vagy a „HP Supernova processzora minden *dicséretet* megérdemel”, pusztán azt fejezzük ki, hogy megfelelnek-e a vonatkozó értékelési kritériumoknak – az óra nem felelt meg, a processzor viszont messzemenően megfelelt –, nem pedig azt, teljesítették-e, illetve túlteljesítették-e kötelességüket. Az efféle használatot értékelő használatnak nevezem.

A másik, hogy a deontikus fogalmakat kifejező szavakat még felelős ágensek esetében is olykor értékelő módon használjuk. Amikor az oktató elmagyarázza a reklamáló hallgatónak, hogy „fel *kellett* volna sorolnia mindhárom érvet az utilitarizmus ellen”, csupán arra mutat rá, hogy a hallgató válasza nem tesz eleget a helyes válasszal szemben támasztott követelményeknek. Ezzel értékeli a hallgató teljesítményét, de nem implikál semmi olyasmit, hogy a hallgató megsértette volna kötelezettségeit, vagy hogy jogosan neheztelhetünk rá emiatt.

A *doxasztikus deontológia* azt foglalja magába, hogy a deontikus fogalmak alkalmazhatók doxasztikus attitűdjeinkre, ti. arra, hogy hiszünk vagy nem hiszünk (azaz elutasítunk) egy kijelentést, illetve hogy felfüggesztjük ítéletünket vele kapcsolatban, azaz nem is hisszük, de nem is utasítjuk el. Tézis formájában így fogalmazható meg: *vannak igaz doxasztikus deontikus állítások*.

Alston érve azon alapul, hogy doxasztikus attitűdjeink – a továbbiakban, az egyszerűség kedvéért: hiteink – nem állnak akaratlagos ellenőrzés alatt, azaz nem akarattunkon múlik, hogy mit hiszünk; másképp fogalmazva: *a doxasztikus voluntarizmus hamis*. Ezt nyilvánvaló pszichológiai ténynek tekinti:⁵ ha 500 milliót kínálnak neked azért, hogy azt hidd, te vagy Platón, akkor is hiába szeretnéd ezt hinni, nem tudod. Élénken elképzelheted vagy nyilvánosan hangoztathatod, de attól még nem hiszed. De nemcsak butaságokat nem tudunk hinni akaratlagosan, hanem igaz vagy kellőképpen megalapozott állításokat sem. Alston szerint ugyanis az akaratlagos ellenőrzés megköveteli a lehetőségek közötti választást. Mivel nem tudod azt hinni, hogy te vagy Platón, nem választhatsz aközött, hogy ezt hiszed-e, vagy azt, hogy nem te vagy Platón, s ennél fogva az utóbbit sem hiszed akaratlagosan.

A doxasztikus voluntarizmus hamissága nem jelenti azt, hogy hiteinkre ne lenne „közvetett akaratlagos befolyásunk” (Alston 1988. 278). Például mi döntjük el, hogy beérjük-e a rendelkezésünkre álló bizonyítékokkal, vagy folytatjuk

⁵ Williams (1970) szerint ez nem empirikus tény, hanem a priori igazság, amely a hit fogalmának elemzése révén belátható.

a vizsgálódást. Ez a döntés befolyásolja a bizonyítékok körét, amely hitünket meghatározza, így közvetve befolyásolja azt is, hogy mit hiszünk. Az ilyen döntések azonban arra vonatkoznak, hogy mit *cselekedjünk*, nem pedig arra, hogy mit higgyünk; sőt, gyakran nem is látható előre, hogy a döntésből fakadó cselekedetek végül milyen hitekre vezetnek. Az ilyen cselekedeteknek van deontológiája; például, ha van olyan könnyen elérhető olyan bizonyíték, amely súlyosabb a rendelkezésünkre állóknál, akkor kötelességünk azt a bizonyítékot megszerezni. Mivel azonban nem hitekre vonatkozik, ez a deontológia nem doxasztikus.

De vajon miért gondolja Alston, hogy a doxasztikus voluntarizmus hamissága maga után vonja a doxasztikus deontológia hamisságát? Ezen a ponton „a kell-ből következik a lehet” (a továbbiakban: KKL) klasszikus elvére hivatkozik, mely szerint kötelességeink csak arra terjednek ki, ami lehetőségünkben áll. Mondjuk, kirándulás közben társad rosszul lesz. Hátadra veszed, és megpróbálsd elvinni a legközelebbi faluba. Viszed, ameddig bírod, aztán összerogysz, és nem tudsz továbbmenni. Ebben az esetben nem volt kötelességed elvinni az orvoshoz, s nem lehet hibáztatni, amiért nem vitted el.

A KKL Alston értelmezésében azt mondja ki, hogy „az ember csak akkor kötelezhető arra, hogy A-t tegye, ha tényleges [*effective*] döntése van abban, hogy A-t tegye vagy sem” (Alston 1988. 259). Az iménti példában, hiába akarod orvoshoz vinni a társad, nem tudod; akaratodnak nincs meg a kívánt hatása. Ugyanez áll Alston szerint a hitekre is. Hiába akarod ezt vagy azt hinni: akaratod ehhez kevés. Ha tenni akarsz valamit, az sok esetben elégséges ahhoz, megtedd, de ha hinni akarsz valamit, az soha nem elégséges ahhoz, hogy azt hidd. Mivel nincs lehetőségünk hiteinket akaratlagosan szabályozni, KKL alapján hiteinkkel kapcsolatban kötelezettségeink sem lehetnek.

Alston érve tehát a következő:

- (1) A doxasztikus deontológia megköveteli a doxasztikus voluntarizmus igazságát. (KKL miatt)
- (2) A doxasztikus voluntarizmus hamis. (pszichológiai tény)
- (3) A doxasztikus deontológia hamis.

Az érvet azon a ponton fogom támadni, hogy a KKL alátámasztja (1)-et. Ebben bírálatom Chuard és Southwood-éra (2009) hasonlít, akik arra hívják fel a figyelmet, hogy a KKL „lehet”-jének semmilyen értelmezése sem implikálja az akaratlagosságot. Tehát ha valakinek meg kell tennie valamit, akkor KKL szerint lehetséges megtennie, ez utóbbiból azonban nem következik, hogy tettének akaratlagos kontroll alatt kell állnia. Saját érvelésem abban különbözik az övétől, hogy újszerű javaslatot teszek arra, hogy a bennünket érdeklő episztemikus esetekben miként kell a KKL „lehet”-jét értelmezni.⁶

⁶ Az érvet sokféleképpen támadták; a legfontosabbak a következők. Egy: (1) nincs alátámasztva, mert a KKL az episztemikus esetekben hamis (Feldman 2008 és Chrisman 2008).

II. KÉT PÉLDA ÉS VARIÁCIÓIK

Az alábbi példák nem arra szolgálnak, hogy, ellenpélda gyanánt, közvetlenül cáfolják Alston állítását. Arra fogom használni őket, hogy megalapozzam az episztemikus KKL „lehet”-jének egy bizonyos értelmezését, és ezt az elképzelést használok fel az érv bírálataira.

1. *Lakásmizéria*

Anna és párja kedvező áron bérelnék lakást, Anna lakását pedig, amely kissé szűkös lenne kettejüknek, kiadják. Mivel Anna idős édesanyja egy távoli faluban lakik, s elég körülményes látogatni, fontolóra veszik, hogy beköltöztetik Anna lakásába, a mama lakását pedig eladják. (Az ebből származó pénz a mama alacsony nyugdíjának kiegészítésére szolgálna.) A lakásbérlet így természetesen nagyobb terhet jelentene, hiszen elesne az Anna lakásának kiadásából származó bevétel. Annáék megfontolt, körültekintő emberek, akik életük során már sokszor hoztak efféle döntéseket, s ezek rendre helyesnek is bizonyultak. Ezúttal is alaposan átgondolják a pro és kontra érveket, osztanak, szorzanak, és arra jutnak, hogy elbírnák a megnövekedett anyagi terheket, és hogy ezeket érdemes is vállalniuk azért, hogy ne kelljen teljes hétvégéket a mama látogatására fordítani. Tudják azonban, hogy a bérleti díjak alaposan megemelkedtek, s ha a bérbeadó ugyanilyen mértékben emeli az ő bérleti díjukat, azt már nem tudnák kigazdálkodni. Ezért, mielőtt döntenének, megkérdezik, hogy tervez a jövőben az inflációt meghaladó mértékű díjemelést. A bérbeadó „nem”-mel felel, s Annáéknak minden okuk megvan az ígéretét komolyan venni, mivel mindeddig maximálisan korrekt és megbízható volt, s ráadásul nagyon elégedett, hogy olyan bérleti díjak vannak, mint Annáék. Így hát árulni kezdik a mama lakását. Mielőtt azonban sikerülne eladniuk, a bérbeadó közli velük, hogy mégiscsak jelentősen emeli majd a bérleti díjat. Ekkor döbbenek rá, hogy a mama átköltöztetése milyen súlyos hiba lett volna. A bérelt lakás elhagyására nemcsak a bérleti díj emelkedése miatt kényszerülhetnek rá, hanem más okokból is: a tulajdonos anyagi nehézségei miatt eladja a lakást, vagy megváltoznak a családi viszonyai, s ő maga akar odaköltözni, stb. Ha pedig el kell hagyniuk a bérelt lakást, akkor, az időközben

Kettő: (1) hamis, ti. az akaratlagos kontroll nem követeli meg, hogy a bizonyítékok ellenében is képesek legyünk hinni valamit (Heller 2000; Ryan 2003; Steup 2000, 2008 és 2012). Ezt az álláspontot doxasztikus kompatibilizmusnak nevezik, ti. a szabad akarat lehetőségére vonatkozó egyik jellegzetes kompatibilista álláspont inspirálta, jelesen az a nézet, hogy szabadság nem követeli meg az alternatívák közötti választás képességét. Három: (1) hamis, ti. az a fajta kontroll, melyre szükség van, nem akaratlagos kontroll (Owens 2000 és McHugh 2013). Négy: (2) hamis, mert az állítólagos pszichológiai tény alól vannak kivételek (Ginet 2001, Frankish 2007 és Weatherson 2008). Öt: (2) hamis, mert a doxasztikus deontológia a kijelentések elfogadásának akaratlagos aktusára vonatkozik (Bondy 2015).

megemelkedett bérleti díjak miatt, csak egy Annáénál lényegesebb rosszabb lakást tudnak kivenni. Hogy az ördögbe nem gondoltak erre? *Nem lett volna szabad* azt hinnük, hogy a mama átköltöztetése kockázatmentes. Látniuk *kellett volna* a kockázatokat.

2. Lemma

Bea kiváló matematikus, szakterületének egyik legjobbjá. Fő célja a Nagy Sejtés bizonyítása, mellyel beírná magát a matematika történetébe. A bizonyítás, nem kis részben az ő munkásságának köszönhetően, az utóbbi időben elérhető közelségbe került. Bea gondosan számot vet a lehetőségekkel, s úgy látja, hogy az X lemma kínálja a legjobb kiindulási pontot. Már közel is jár X bizonyításához, amikor kap egy referálandó cikket a *Top Maths Journal*től. Amint átfutja az absztraktot, mely a Nagy Sejtés bizonyítását ígéri Y lemmából kiindulva, legszívesebben a falba verné a fejét, mert egy csapásra átlátja, hogy igen, Y a legjobb kiindulási pont. Y lemmát még ő maga bizonyította pályája elején, s egy ideig komoly reményeket fűztek hozzá, amelyek azonban nem teljesültek, így Y lemma lassan kikerült a figyelem középpontjából, s Bea sem gondolt rá hosszú ideje. Most azonban egy pillanat alatt felismeri, hogy az utóbbi egy-két év eredményeinek fényében Y-ból rövid úton el lehet jutni a bizonyításhoz. Miért is nem gondolt erre? *Nem lett volna szabad* azt hinnie, hogy X lemma a kulcs. Látnia *kellett volna*, hogy Y lemma a megoldás.

A példák végén *igaz doxasztikus deontikus állítások* szerepelnek.⁷ Lássuk, miért. Az első kérdés az, hogy a „nem lett volna szabad” és „kellett volna” kifejezések értékelő vagy deontikus értelemben szerepelnek-e. A szereplők ugyanazt az episztemikus szabályt sértik meg: nem számolnak az összes releváns lehetőséggel. Annáék figyelmen kívül hagynak pár módot, ahogy a fontolóra vett döntés balul üthet ki, Bea pedig nem veszi tekintetbe Y-t lehetséges kiindulási pontként. Ha a záró mondatokkal pusztán azt állapítanák meg, hogy szabályt sértettek, akkor e kifejezéseket értékelő módon kellene olvasnunk. Csakhogy életszerűbbnek tűnik, hogy nem csupán elismerik a hibát, hanem szemrehányást is tesznek maguknak elkövetése miatt, vagyis hibáztatják magukat. Úgy érzik mulasztást követettek el, mert kötelességük lett volna gondolniuk arra, amiről elfeledkeztek. Ennélfogva e kifejezéseket plauzibilisebb *deontikus*, mint értékelő értelemben olvasni.

⁷ Pontosabban: annak tartjuk őket, ha Alston nem győz meg arról, hogy nincsenek ilyenek. Az Alston elleni érvben erre az úgymond antropológiai tényre támaszkodom majd, nem pedig arra, hogy igazak.

A második kérdés az, mivel követik el a hibát: azzal, hogy „közvetett akaratlagos befolyásukkal” nem élnek megfelelően, vagy azzal, hogy nem azt hiszik, amit kellett volna. Az, hogy valaki nem számol az összes releváns lehetőséggel, bizonyos esetekben akaratlagos döntés. Ha előzetesen adottak számomra a releváns lehetőségek, mondjuk van egy pontokba szedett ellenőrzési listám, akkor „tényleges döntésem” van abban, hogy melyik lehetőséget fontolom meg, és melyiket nem. Annának és Beának azonban nincs ilyen listájuk. Megpróbálják a releváns lehetőségeket átgondolni, de az egyik egyszerűen nem jut eszükbe. Hiába határozzák el, hogy az összes lehetőséget átgondolják, az elhatározás nem eredményezi azt, hogy az összes releváns lehetőség valóban eszükbe jusson. Vagyis abban, hogy számolnak-e az összes releváns lehetőséggel, nincs tényleges döntésük. Akaratlagos döntésük csak arra terjed ki, hogy mennyi időt szánnak a kérdés átgondolására. Ha valaki nem ad elég időt magának, könnyebben előfordulhat, hogy valamiről megfedkeznek. A példákban nem ez történik: Annák és Bea éppen elég ideig törnek a fejüket. Így nem azzal követik el a hibát, hogy nem teremtik meg az optimális feltételeket véleményük kialakításhoz, hanem azzal, hogy nem azt hiszik, amit kellett volna. Így ítéletük nem csupán deontikus, hanem *doxasztikus* is egyben.

A harmadik kérdés az, hogy igazuk van-e, amikor hibáztatják magukat. A hasonló esetekben gyakran mentő körülménynek számít az, hogy nem rendelkezünk bizonyos információkkal. Ha Annák nem tudtak volna a bérleti díjak emelkedéséről, Bea pedig soha nem hallott volna az Y lemmáról, nem tehetnének maguknak szemrehányást: ők tiszteletben tartottak minden episztemikus szabályt, csak a rendelkezésükre álló információk nem voltak megfelelőek.⁸ A példánál azonban nincs mentségük. Ennélfogva doxasztikus deontikus ítéleteik *igazak*.

De miért gondoljuk azt, hogy Annának és Beának csakugyan *kötelességük* lett volna számot vetni azzal a lehetőséggel, amelyet figyelmen kívül hagytak? Két ilyen mozzanat van. Az első, hogy a szereplők egyértelműen kvalifikáltak arra, hogy számításba vegyék az összes releváns lehetőséget. Annák tapasztalt, értelmes emberek, akik számtalanszor voltak már hasonló döntési helyzetben. Ráadásul több szem többet lát. Bea kiváló matematikus, aki rendre megtalálja a bizonyítási lehetőségeket. Most olyasmiben vallottak kudarcot, amiben máskor sikerrel jártak. A második, hogy tévedésüket egy pillanat felismerik. Amint Annák szembesülnek azzal, hogy el kell hagyniuk a bérelt lakást, rögtön világossá válik számukra, hogy erre más okból is rákényszerülhettek volna, nemcsak a lakbér-emelés miatt. Amint Bea tudomást szerez arról, hogy valaki az Y lemmából kiindulva próbálkozott a Nagy Sejtés bizonyításával, azonnal átlátja, hogy ez a legígéretesebb megoldás. Vagyis a helyes meglátás könnyedén elérhető számukra.

⁸ Ugyanakkor szemrehányást tehetnének maguknak, amiért nem szerezték meg a releváns információkat, azaz nem éltek megfelelően a hiteik feletti közvetett akaratlagos befolyásukkal.

Az, hogy a szereplők intellektuális rátermettsége csakugyan döntő tényező, megerősíti, ha a két példa olyan változatait tekintjük, amelyben a szereplők nem ennyire rátermettek.

3. Lakásmizéria: a fiatalok

Annáék helyett vegyünk egy egyetemista párt, akiknek helyzete pontosan ugyanolyan, ám a havi beosztásnál komolyabb pénzügyi döntéseket még nem hoztak. Amikor el kell hagyniuk a bérleményt, felháborodnak a tulajdonos ígértszegésén, ám nem ismerik fel, hogy hibáztak.

A fiatalok nem feleltek meg annak a követelménynek, hogy minden lehetőséget tekintetbe kell venni, s ezért episztemikus teljesítményüket negatívan értékelnénk. Ugyanakkor nem hibáztatnánk őket tévedésük miatt. Mindnyájan tudjuk, hogy akiknek nincs semmiféle tapasztalatuk ilyen ügyekben, gyakran tévesen formálnak véleményt. Ezért irreális volna elvárnunk tőlük, hogy az összes lehetőséget számba vegyék.

A lemma-eset többféleképpen is variálható.

4. Lemma: a doktorandusz

Bea helyett vegyünk egy doktoranduszt, aki még csak most dolgozza bele magát a kutatási területbe. Az Y-ből induló bizonyítás gondolatát meghökkentőnek találja, és csak a cikk alapos átolvasása után érti meg.

5. Lemma: a középszer

Bea helyett tekintsünk egy középszerű, némileg fantáziátlan matematikust, aki nem rendelkezik azzal a kifinomult intuícióval, amellyel az olyan kiváló matematikusok, mint Bea, képesek felismerni, hogy honnan hova lehet eljutni. Az Y-ből kiinduló bizonyítás gondolatára ugyanúgy reagál, mint a doktorandusz.

6. Lemma: a zseniális bizonyítás

Hagyjuk meg Beát, de tételezzük fel, hogy az Y lemmából kiinduló bizonyítás egyszerűen zseniális, és olyan eredeti gondolatokon alapul, amilyenekre még a kiváló Bea is csak ritkán képes. Az Y-ből kiinduló bizonyítás őt is meghökkenti, bár a cikket olvasva gyorsan megérti, miről van szó.

Ami reális elvárás a kiváló Beával szemben, nem reális elvárás egy doktorandusz-szal, illetve egy középszerű matematikussal szemben. Ezért nem igaz, hogy nem lett volna szabad azt hinniük, hogy X lemma kínálja a legjobb lehetőséget, illetve, hogy azt kellett volna hinniük, hogy Y lemma nyújtja azt. Ha más okból is, de ugyanez áll a zseniális bizonyítás esetére is: Bea azért kiváló, mert rendszeresen képes arra, amire a kevésbé jó matematikusok csak legjobb pillanataikban, legjobb pillanataiban pedig olyan meglátásai vannak, amilyenek csak nagyon keveseknek vannak. De az tőle sem várható el, hogy szisztematikusan briliáns legyen, azaz hogy mindig legyenek káprázatos meglátásai.

Amikor így ítéljük meg ezeket az eseteket, nem teszünk mást, mint amit más-kor is szoktunk, amikor elvárásainkat a képességekhez szabjuk. Az éltanulónak jelesre kell megírnia a dolgozatot, a gyengébb tanulónak nem. A specialistának diagnosztizálnia kell a ritka betegséget, a körzeti orvosnak nem kell, de fel kell ismernie, hogy specialistára van szükség. Doxasztikus deontikus ítélkezési gyakorlatunk része annak a kiterjedt deontikus gyakorlatnak, amelyben az elvárásokat a képességekhez szabjuk. Ez a gyakorlat kiterjed olyan esetekre is, ahol csekély vagy semmi szerepe nincs a megismerésnek: a válogatott csatárnak be kell tudnia rúgnia a tizenegyest, a kapusnak nem kell; egy koncertzongoristának el kell tudnia játszania Rachmaninov III. zongoraversenyét, egy zongoratanárnak nem kell.

Ez a diagnózis azt sugallja, hogy az eredeti esetek és a változatok közti különbséget megmagyarázhatjuk egy olyan *episztemikus KKL* elv segítségével, amely *tekintetbe veszi az alanyok képességeit és tudását*. Azoknak, akik intellektuálisan fel vannak készítve az adott feladat megoldására, episztemikus kötelességük, hogy megtalálják a helyes megoldást. Azoknak ellenben, akik nem rendelkeznek a megfelelő gondolati eszköztárral, s ennél fogva nem elérhető számukra a megoldás, nincs ilyen kötelességük.

III. AZ EPISZTEMIKUS KKL

Ha ezt az utat választjuk, azonnal felvetődik a következő nehézség. A felkészületlenek számára sok esetben igenis lehetséges a megoldás megtalálása. Az, hogy fiatal pár felismeri a mama átköltöztetésének kockázatait, hogy a doktorandusz vagy a középszerű matematikus felismeri az Y-ból kiinduló bizonyítás ígéretes voltát, illetve hogy Bea meglátja a zseniális bizonyítás lehetőségét, valószínűtlen ugyan, de egyáltalán nem lehetetlen. Ha pedig ez *lehetséges* számukra, miért ne lenne ez a kötelességük?

Ez a nehézség megszűnik, ha arra gondolunk, hogy a KKL-ben a „lehet” szó nem éppen a legszerencsésebb. A németben (*Sollen impliziert Können*) és az angolban (*ought implies can*) egyaránt képességre utaló terminus szerepel, amelyet magyarra a „tud” szóval fordítunk. Erről a kifejezésről pedig köztudott, hogy

egészen másként viselkedik, mint az alethikus modális logikában megszokott „lehet”, s az egyik alapvető különbség éppen ez: az alethikus modális logikában, ha valami igaz, akkor lehetséges, ezzel szemben, ha valaki valamit megtesz, akkor nem feltétlenül igaz róla, hogy meg *tudja* tenni (Brown 1988. 1–2). Ha csak a lapok hátát látod, nem tudod elsőre kihúzni a pakliból a pikk dámát, még ha sikerül is elsőre kihúznod.

Ez még jobban megérthető, ha a „tud” szó jelentése helyett a KKL-re összpontosítunk. Tegyük fel, hogy Tell Vilmos valójában csapnivaló íjász volt, és csak elképesztő szerencséjének köszönhető, hogy sikerült lelőnie az almát fia fejéről. Ha az, hogy eltalálta az almát, maga után vonná, hogy lehetséges számára az almát eltalálni – azaz el tudja találni az almát –, akkor az adott körülmények között kötelező volt eltalálnia az almát, hiszen csak így menthette meg a maga és fia életét. De ha valamihez nagy adag szerencse kell, az nem lehet kötelesség.

Ez azt sugallja, hogy a KKL-ben szereplő „lehetőség” valójában *kompetenciát* jelöl. A kompetencia fogalma nagyon sok kérdést vett fel, de számunkra itt elég annyi, hogy a kompetencia megbízható képesség sikeres teljesítésre normális körülmények között. Ennek a hozzávetőleges definíciónak három mozzanata van.

Az első, hogy a kompetencia mindig feltételez valami különbséget siker és kudarc között. Ha azt mondjuk, hogy Tell Vilmosnak megvan a kompetenciája ahhoz, hogy lelője az almát a fia fejéről, akkor előfeltételezzük, hogy az alma eltalálása siker, elvétése pedig kudarc. Ha az olvasónak megvan a kompetenciája ahhoz, hogy hatjegyű számokat fejben összeszorozzon, akkor a helyes eredmény a siker, a helytelen eredmény a kudarc.

A második, hogy a kompetencia megbízható képesség. Ha valaki kompetens, az esetek túlnyomó többségében sikeresen teljesít. Ha Tell Vilmos százból 90-szer eltalálja az almát, akkor kompetens, ha csak 40-szer, nem az. Éles határt nem lehet húzni. Az viszont fontos, hogy nem várunk el tökéletes megbízhatóságot. Előfordulhatnak olyan zavaró körülmények, amelyeken nem sikerül úrrá lenni. A gyenge szél megnehezíti a lövést, de ha Tell Vilmos kompetens, akkor a szél ellenére is célba talál. Ha időnként nem sikerül a szelet megfelelően bekalculálnia, attól még nem veszti el kompetenciáját. De még akkor is előfordulhat kudarc, ha nincsenek zavaró körülmények. Teljesítményünk olykor ingadozik. Az aranylabdás csatár is kihagyhatja a tizenegyest, mert úgymond nincsen formában, de ettől még megvan a kompetenciája a tizenegyes értékesítésére.

A harmadik az, hogy vannak olyan abnormális körülmények, amikor nem is számítunk sikeres teljesítésre. Hiába kompetens íjász Tell Vilmos, nem várjuk el tőle, hogy viharos szélben vagy bekötött szemmel is célba találjon.

A kompetencia fogalmának segítségével bevezethetjük a kognitív kompetencia fogalmát, melyhez az episztemikus KKL elvhez szükségünk van.

A *kognitív kompetencia* megbízható képesség arra, hogy valaki normális körülmények között egy adott kijelentéshez adott információk alapján helyes doxasztikus attitűdöt alakítson ki (azaz higgyem, ne higgyen, illetve felfüggeszse ítéletét).

A sikeres teljesítést itt a helyes doxasztikus attitűd kialakításának feleltetjük meg. Az információkra való hivatkozásra mindenképpen szükség van, hiszen másként kell viszonyulnunk ugyanahhoz a kijelentéshez, ha kizárólag mellette szóló bizonyítékaink vannak, és azok ráadásul igen erősek, mint amikor ugyanolyan erős bizonyítékok szólnak a kijelentés mellett és ellen. A kognitív kompetencia minden más tekintetben teljesen olyan, mint bármely más kompetencia fogalom. Nem várunk el bombabiztos képességet: a hitek kialakítására olyan tényezők is hatással vannak, amelyek nem tartoznak az információk közé – fáradtság, érzelmek, vágyak, társadalmi elvárások – s ezek olykor közbeavatkoznak. De ilyen tényezők híján is előfordulhat, hogy képességeink cserben hagynak. Másrészt vannak olyan abnormális körülmények, amikor nem is várjuk el, hogy valaki helyesen formáljon hiteket, például, ha be van drogozva.

A kognitív kompetencia fogalmával felvértezve már megfogalmazhatunk egy alkalmas *episztemikus KKL* elvet:

(EKKL) Ha *S*-nek episztemikus kötelessége adott információk alapján *p* kijelentésben hinni (nem hinni, az ítéletet felfüggeszteni), akkor *S*-nek megvan ehhez a kognitív kompetenciája.

EKKL számot ad arról, hogy az eredeti példákat és variációikat miért ítéljük meg *eltérően*. Az eredeti példák szereplőinek előélete és a hibájuk gyors felismerése arról tanúskodik, hogy megvan a kognitív kompetenciájuk ahhoz, hogy az adott információk birtokában helyesen higgyenek, míg a variációk szereplőinek nincs meg. Mivel EKKL szerint episztemikus kötelességeink nem haladhatják meg kognitív kompetenciánkat, a variációk szereplőinek nem kötelességük az adott körülmények között helyesen hinni. Az eredeti példák szereplői azonban nem kapnak felmentést.

De vajon kellőképpen megalapozott-e EKKL annak fényében, hogy az iménti példák meglehetősen körülményesek, és a mindennapokban kevés olyan példát találunk arra, hogy az episztemikus kötelezettségeket hozzáigazítjuk a kognitív kompetenciákhoz? Kezdjük azzal, hogy nagyon könnyen érthető lenne a valós példák ritkasága. Gondoljunk bele, hogy mindössze kétféle eset szolgálhat világos példaként. Az első olyan jellegű, mint saját példáim: adott két személy, akiknek ugyanazok az információk állnak a rendelkezésükre, ám mivel tudjuk, hogy kognitív kompetenciáik különböznek, episztemikus kötelezettségeiket másként határozzuk meg. A másodikban egy adott személyre hitére vonatkozó deontikus ítéletünket revideáljuk annak fényében, hogy új információt szer-

zünk kognitív kompetenciáiról; például megtudjuk, hogy az illető képességei szerények, ezért visszavonjuk korábbi, negatív deontikus ítéletünket. Könnyen megérthető, hogy az ilyen esetek elég ritkák. Először is, doxasztikus deontikus ítéleteket nem hozunk túl gyakran. Másodszor, mindkét eset nagyon speciális feltételeket követel meg. Az első azt, hogy legyenek ugyanolyan szituációban lévő személyek, akikről előzetesen tudjuk, hogy különböző képességekkel bírnak. A második azt, hogy az ítélet meghozatala után olyan bizonyítékokhoz jussunk, amelyek birtokában átértékeljük az illető kognitív kompetenciáira vonatkozó korábbi elképzelésünket. Ezek a speciális feltételek elég ritkán teljesülnek. Többször nem sokat tudunk mások képességeiről, s azokat alapesetben átlagosnak feltételezzük. Ha pedig jól ismerjük a képességeiket, akkor sem sűrűn adódik olyan szituáció, amikor doxasztikus deontikus ítéleteket hozunk. Az osztályt évek óta tanító tanár elég jól tudja, melyik tanulónak milyenek a képességei, de nem az érdekli, hogy a tanuló episztemikus kötelezettségeinek betartásával formál-e véleményt, hanem hogy érti-e a tananyagot. Ennélfogva érthető, ha kevés a valós példa.

Valójában azonban több valós példa van, mint az iméntiek alapján gondolnánk. Az cseppet sem ritka, hogy doxasztikus deontikus ítéleteinket a megítélt személy rendelkezésére álló információkhoz igazítjuk. Ha valakit azzal vádolunk, hogy mást hitt, mint kellett volna, aztán kiderül, hogy valamit nem vagy rosszul tudott, felülvizsgáljuk ítéletünket. Ha például valakit azért hibáztatunk, amiért nem vont le egy nyilvánvaló következtetést, ám megtudjuk, hogy valamelyik döntő fontosságú premissza nem állt rendelkezésére, visszavonjuk a hibáztatást. Az ilyen esetek egy részében valójában nem az információhoz szabjuk az ítéletet, hanem az illető kompetenciájához. Íme, egy példa. Valaki azt hiszi, hogy egy célzott lakásépítési támogatással csak a támogatást felvevők járnak jól, és senki nem jár rosszul. E tévedésre elfogadjuk mentségnek, hogy az illető nem tanult közgazdaságtant, s úgy gondoljuk, hogy az illető híján van bizonyos információknak. Csakhogy a tévedés belátásához csupán annyi közgazdaságtant kell tudni, hogy a kereslet, a kínálat és az ár hogyan függenek össze, ezt pedig vélhetően az illető is tudja. Azt nem tudja, hogy ezeket az összefüggéseket hogyan kell a jelen esetben alkalmazni, azaz nem tud közgazdász módjára gondolkodni. Nem információi elégtelenek, hanem a kompetenciája hiányzik.⁹

EKKL birtokában már diagnosztizálhatjuk, hogy mi a baj Alston érvével. Alston KKL elve a hitekre vonatkozóan ezt mondja ki:

⁹ Az információ és a kognitív kompetencia összetévesztésében több tényező is közrejátszik. Az egyik az, hogy a kompetencia megköveteli az információkat. Senki nem gondolkodhat közgazdász módjára anélkül, hogy közgazdasági ismeretekkel rendelkezne. A másik az, hogy információk megfoghatóbbak a kompetenciáknál, jobban individuálhatók és pontosabban megnevezhetők.

(AKKL) Az ember csak akkor kötelezhető arra, hogy p -t higgye, ha tényleges (*effective*) döntése van abban, hogy p -t higgye vagy sem.

Ez az elv másként szabályozza episztemikus kötelezettségeinket, mint EKKL. Ezért *ha* vannak episztemikus kötelezettségeink, AKKL téves előrejelzést tesz arra vonatkozóan, hogy mik azok. Ezért AKKL hamis, s így Alston érvének (1) premisszája megalapozatlan.

Ez a diagnózis azonban előfeltételezi, hogy vannak episztemikus kötelezettségeink, márpedig éppen ez a kérdés. Én abból indultam ki, hogy doxasztikus deontikus gyakorlatunk helyes, ennek elemzése alapján fogalmaztam meg EKKL-t, és ebből következtettem AKKL hamisságára. Alston ezzel szemben abból indul ki, hogy AKKL igaz, s ennek alapján érvel amellett, hogy doxasztikus deontikus gyakorlatunk hibás, és nincsenek episztemikus kötelezettségeink. Ez patthelyzetnek tűnik.

De fontoljuk meg a következőt. AKKL-t az motiválja, hogy attól eltekintve, hogy hitekre, nem pedig cselekedetekre vonatkozik, megegyezik az erkölcsi kötelezettségeinket szabályozó KKL elvvel.¹⁰ Miért kellene elfogadnunk, hogy a két területen ugyanolyan szabályozás érvényesül?¹¹ Első megközelítésben a következőképpen érvelhetünk ez ellen. Két rivális filozófiai elemzés közül *ceteris paribus* az részesítendő előnyben, amely az elemzés tárgyául szolgáló gyakorlatot képes értelmezni, azaz racionális, koherens egészsként bemutatni. EKKL képes erre, AKKL azonban nem, hiszen doxasztikus deontikus gyakorlatunkat mindeztől tévesnek minősíti.

Ez az érv azonban kivédhető: Alston nevében meg tudjuk magyarázni, hogy doxasztikus deontikus gyakorlatunk, bár téves, mégsem észszerűtlen. A magyarázat arra támaszkodik, hogy azon területek között, ahol értékítéleteket és deontikus ítéleteket is tehetünk, és ahol kizárólag az értékítéletek jogosak, az a legfeltűnőbb különbség, hogy az előbbiekből értelmes lényekről ítélünk. A cselekedeteket emberek hajtják végre, így azokról jogosak a deontikus ítéletek, az órák és számítógépek nem értelmes lények, így ezek vonatkozásában nincs helye deontológiának. A hitek emberek hitei, így *prima facie* plauzibilisnek tűnik a deontológiát analogikusan kiterjeszteni a hitekre. Bár a filozófiai elemzés, jelesen Alston érve, megmutatja e kiterjesztés megalapozatlanságát, ez nem jelenti azt, hogy a doxasztikus deontológia teljesen légből kapott volna; még ha téves is, van racionális alapja.

Csak hogy van egy az iméntihez némileg hasonló érv, amelyet nem lehet ilyen módon elhárítani. AKKL révén nem lehet számot adni doxasztikus deontikus gyakorlatunk azon vonásáról, hogy az egyének episztemikus kötelezettségeit

¹⁰ Megengedem, hogy Alston helyesen fogalmazza meg az erkölcsi gyakorlatunkat szabályozó KKL-t, bár ez vitatható.

¹¹ Erről lásd még írásom utolsó bekezdését.

képességeikhez igazítjuk.¹² Miért ítélünk másként a példákban és a variációkban? Az általános episztemikus elv – az összes releváns lehetőséget tekintetbe kell venni – a példák és a variációk esetében ugyanaz. A hitek egyik esetben sem akaratlagosak. Alston perspektívájából nézve tehát semmiféle különbség nincs a példák és variációik között. Ezért az ő álláspontjáról nem tudjuk megmagyarázni azt az úgymond antropológiai tényt, hogy a példákról és a variációkról másként ítélünk. Ez a jellegzetesség Alston perspektívájából nem racionálisan indokolható tévedés, hanem valamiféle nyers és önkényes hiba. Ez az érv nem feltételezi, hogy doxasztikus deontikus gyakorlatunk helyes, ezért körforgás nélkül felhasználható Alston ellen. Csak annyit feltételez, hogy doxasztikus deontikus gyakorlatunk nem önkényes, azaz adható rá valamiféle magyarázat. EKKL azért jobb AKKL-nél, mert képes rá magyarázatot adni.

IV. DOXASZTIKUS DEONTOLÓGIA ÉS ISMERETELMÉLET

Az eddigiekben amellet érveltem, hogy episztemikus kötelezettségeinket EKKL szabályozza, ezért Alston érve a doxasztikus deontológia ellen hibás. Kérdés azonban, hogy a doxasztikus deontológia iménti védelme rehabilitálja-e az igazolás deontológiai felfogását, amely szerint akkor hiszünk valamit igazoltan, ha hitünkkel nem sértjük meg episztemikus kötelezettségeinket. Úgy gondolom, nem.

EKKL szerint kötelezettségeinket kognitív kompetenciáink korlátozzák, kognitív kompetenciáink pedig személyenként különbözhetnek. Ennélfogva személyenként különbözhetnek episztemikus kötelezettségeink is. Ilyenformán különböző személyek esetében különböző standardok lehetnek arra nézve, hogy mikor hisznek valamit igazoltan. Még az is előfordulhat, hogy két különböző személy ugyanazon információk birtokában ugyanazt hiszi, de csak egyikük hite igazolt. Tegyük fel például, hogy egy adott kijelentés mellett sok, ellene pedig kevés bizonyíték szól, és ezek viszonyát nehéz átlátni. Történetesen az a helyzet, hogy a kétféle bizonyíték egyforma súlyú. Vegyünk két személyt, Pengét, aki még egy ilyen bonyolult helyzetben is képes megbízhatóan súlyozni a bizonyítékokat, és Pompát, aki az ilyen helyzetekkel nem tud megbízhatóan megbirkózni. Tételizzük fel továbbá, hogy mindketten elhiszik az adott kijelentést. Mivel Pengének megvan a kognitív kompetenciája a bizonyítékok megfelelő mérlegeléséhez, azzal, hogy elhiszi a kijelentést, megsérti azon episztemikus kötelezettségét, hogy egyforma súlyú, de ellentétes bizonyítékok esetén fel kell függesztenünk ítéletünket. Ennélfogva pedig hite igazolatlan. Pompának azon-

¹² Az információkhoz való hozzáigazítás nem jelent problémát Alston számára, ti. az információkra való hivatkozás beépíthető az episztemikus kötelezettségekbe, így nem kell a kötelezettségeket szabályozó KKL elvben szerepelnie.

ban, a megfelelő kognitív kompetencia híján, nem episztemikus kötelezettsége, hogy felfüggeszse ítéletét. Így amikor elhiszi a kijelentést, nem sérti meg episztemikus kötelezettségeit, s így hite igazolt.

Ez a következmény azonban elfogadhatatlan. Az igazolás fogalmát, szemben az episztemikus kötelezettségekkel, nem relativizáljuk a kognitív kompetenciákhoz. Ha veszünk két személyt, akik mindenben megegyeznek eltekintve kompetenciáiktól, nem fordul elő, hogy az egyik hite azért igazolt a másik egyazon kijelentésbe vetett hitével szemben, mert az illető kevésbé kompetens.

Ez a probléma mélyebb, mint amilyennek első látásra tűnhet. Valójában azt jelzi, hogy egy ilyen módon személyfüggő, az egyéni kompetenciákhoz szabott igazolásfogalom nem képes betölteni azt a szerepet, amelyet az igazolás fogalmának az ismeretelméletben szánunk. Az igazolás értéke elsősorban abban áll, hogy *valószínűsíti az igazságot*, az igazság pedig – az ízlésítéletek és az értékítéletek esetleges kivételével – nem személyfüggő. Egy személyfüggetlen igazságot az adott információk vagy valószínűsítenek, vagy nem valószínűsítenek. De jelen esetben ugyanazok az információk egyfelől valószínűsítik az igazságot (mivel Tompa hite igazolt), másfelől nem valószínűsítik (mivel Penge hite igazolatlan).

Ugyanilyen kevésbé használható fel a személyfüggő deontológiai felfogás akkor, ha az igazolás szerepét abban látjuk, hogy az *igaz hitet tudássá* alakítsa.¹³ Tegyük fel, hogy a kérdéses kijelentés igaz. Ebben az esetben Tompa tudja az adott kijelentést, mivel igaz hite igazolt, Penge viszont nem, mivel az ő hite igazolatlan. Így oda jutunk, hogy ugyanazon információk alapján egyikük tudással rendelkezik, másikuk nem. Ez azt mutatja, hogy a köznapi doxasztikus deontológia, amennyiben episztemikus kötelezettségeinket EKKL szabályozza, nem integrálható az ismeretelméletbe.

Ezt megerősítendő, vessünk egy gyors pillantást Hilary Kornblith (1983 és 2001) igazolásfelfogására. Kornblith naturalizált megközelítése kimondottan alkalmasnak tűnik a köznapi doxasztikus deontológia befogadására. Egyrészt, szemléletmódja közel áll a deontológiához, amennyiben az igazolást az episztemikus felelősséghez kapcsolja: az igazolt hit nála episztemikusan felelősen kialakított hit, ami nagyjából azt jelenti, hogy akkor hiszünk valamit igazoltan, ha megismerési képességeinket a legjobban használjuk (1983. 45). Másrészt, komolyan számításba veszi, hogy képességeink korlátozottak. Példa erre, ahogy

¹³ Nem mindenki osztja azt, hogy az igazolás és a tudás fogalmának teljesen személyfüggetlennek kell lennie. A szubjektumérzékeny, avagy érdekrelatív invariantizmus szerint ezek igenis függenek olyan, általában episztemikus szempontból irrelevánsnak tekintett, személyes tényezőktől, mint az érintett személy gyakorlati érdekei (Hawthorn 2004; Stanley 2005). Mivel azonban az episztemikus fogalmakat általában személytelennek tekintjük, bármilyen személyfüggő értelmezés mellett nagyon komoly érvek szükségesek. Az imént említett álláspont esetében vannak ilyen érvek, de az EKKL alapján értelmezett deontológiai igazolásfelfogás esetében nem látom, mik lehetnének ezek.

a kis minta alapján való előrejelzést elemzi. Ezek az előrejelzések a legtöbbek szerint igazolatlanok; Kornblith azonban megmutatja, hogy ezek nem sokkal rosszabbak a nagy mintán alapulóknál, ezért a gyakorlatban nem lehet érzékelni, hogy rosszabbul teljesítenek. Így ha valaki kis minta alapján tesz előrejelzéseket, nem jár el felelőtlenül, s hite igazolt. A naturalizmus Kornblith-nél nem azt jelenti, hogy az empirikus tudományok segítségével megvizsgáljuk, hogy milyen hitképzési mechanizmusok vezetnek viszonylag magas valószínűséggel igaz hitekhez (pl. Goldman 1979/2002), hanem azt, hogy empirikus úton fel kell tárnunk megismerési képességeinket, hogy felismerjük korlátaikat. Az igazolás mércéjét nem köthetjük olyan ideális eljárásokhoz, amelyek meghaladják a korlátokat. Ez a gondolat természetes formában artikulálható egy olyan episztemikus KKL elvként, melynek „lehet”-jét megismerési képességeinkhez kötjük, s ezért erősen emlékeztet EKKL-re.

Egy fontos különbség azonban van: Kornblith az emberi fajra jellemző megismerési képességeket tartja relevánsnak episztemikus kötelezettségeinkre nézve, míg EKKL az egyes személyek kognitív teljesítőképességét. Hogy a lakásmizéria és a lemma példánál maradjunk, a releváns episztemikus kötelezettség mindkét esetben az összes lehetőség számbavétele. Kornblith naturalista programja ebben az esetben azt célozná, hogy emberi léptékűre szabja az „összes lehetőség”-et. Ez történhetne például egy olyan empirikus, megismerés-tudományi elmélet megalkotásával, amely leírja azokat a heurisztikákat, melyekkel a különböző lehetőségeket megtaláljuk. Ha ezek a heurisztikák nem alkalmasak bizonyos lehetőségek felismerésére, akkor ezek figyelmen kívül hagyása nem számít kötelességszegésnek. Ha nem gondolunk arra, amire – emberi lények lévén – nem tudunk gondolni, attól még nem vagyunk episztemikusan felelőtlenek.

Csak hogy az ilyen empirikusan megalapozott episztemikus kötelezettségekből nem lehet a *személyes* felelősségre vonatkozó megállapításokat leszűrni. Annáék és az ifjú pár egyformán emberek, ugyanolyan típusú heurisztikákat használnak, ezért nem fordulhat elő, hogy ha ugyanazt hiszik, egyikük episztemikusan felelős, másikuk nem az. Ezzel Kornblith is tökéletesen tisztában van, amikor így fogalmaz: „azok az ideálok, melyeket az egyéni képességek olyan mértékben korlátoznak, hogy eleget tegyenek a »kellből« következik a lehet» elv szűk változatainak, túl alacsonyra állítják a mércét; egy észszerű ideálnak meg kell engednie, hogy legalább néhányan legalább néhány alkalommal nem vagyunk képesek azt tenni, amit tennünk kellene” (2001. 238). Látható, hogy Kornblith empirikusan megalapozott ideáljai mennyire eltérnek az EKKL által szabályozott kötelezettségektől, mert bizony az EKKL a kötelezettségeket személyre szabja.

Ezen a ponton pedig kétségesse válik, hogy Kornblith felfogása mennyire tekinthető deontológiainak. Ha valaki nem felel meg az emberileg teljesíthető ideáloknak, még akkor is negatívan értékelhetjük, ha egyéni korlátai miatt nem képes ezeknek megfelelni. Hibáztatni azonban, abban a gazdag értelem-

ben, amely a hiba megállapításán túlmenően magában foglalja a neheztelést, megrovást, szemrehányást is, nem hibáztathatjuk. Nem neheztelhetünk senkire azért, mert nem teszi azt, amire nem képes. Ennélfogva, ha a deontológiai fogalomkészlet értelmezésében központi szerepet szánunk a strawsoni reaktív attitűdöknek, azt kell mondanunk, hogy Kornblith felfogása nem deontológiai: csupán értékítéletekkel szolgálhat, nem deontikus ítéletekkel (Peels 2014. 688–689). Ha ellenben a deontológiai felfogástól csak annyit várunk el, hogy helyt adjon bizonyos deontikus fogalmaknak, mint amilyen a kötelezettség vagy a felelősség, akkor ebben a megengedőbb értelemben deontológiaiának tekinthető.¹⁴

De ha Kornblith felfogását elfogadjuk deontológiaiának, akkor is élesen különbözik az EKKL-en alapuló deontológiától, hiszen más kötelezettségeket állapít meg. Vagyis ha egy olyan elméletet tekintünk, amely szemléletmódjában látszólag rokon azzal a deontológiai felfogással, melyet doxasztikus deontikus gyakorlatunk alapján rekonstruáltunk, akkor is azt találjuk, hogy a közönséges doxasztikus deontikus gyakorlat nem illeszthető be az ismeretelméletbe.

Ezt segít megérteni, ha a doxasztikus deontikus gyakorlatot összehasonlítjuk az etikai deontikus gyakorlattal. Az etikában nincs ilyen feszültség: egy kellőképpen kimunkált szubsztantív etikai elmélet, ha kiegészítjük az adott szituáció leírásával, alkalmas arra, hogy megítéljük, hogy valaki megsértette-e erkölcsi kötelességét, s ha igen, ezt felrójuk neki. Ha az általam vázolt kép helyes, akkor episztemikus kötelezettségeinket kognitív képességeink korlátozzák. Ha szerényebbek a képességeink, mások a kötelezettségeink. Úgy is mondhatnánk, hogy a kognitív fogyatékoságok mentesítenek bizonyos kötelezettségek alól. Az erkölcs területén nem ez a helyzet. Motivációs rendszerünk fogyatékoságai nem adnak felmentést a kötelezettségek alól. Ha súlyosan és megingathatatlanul önző vagy, attól még nem lesznek más kötelezettségeid, mintha altruista volnál. Mindannyiunkra ugyanazok a kötelezettségek vonatkoznak. A megismerés esetében azonban hajlandóak vagyunk teret adni az egyéni különbségeknek.¹⁵

¹⁴ Feldman teljesen explicit abban a tekintetben, hogy saját felfogása csak az utóbbi értelemben deontológiai (2008. 340). Chrisman a doxasztikus deontológián azt a felfogás érti, hogy vannak igaz doxasztikus „kell” kijelentések, s a „hibáztatás”, „hibáztathatóság” kifejezések elő sem fordulnak cikkében (2008).

¹⁵ Érdekes kérdés, hogy miért van ez így. Két dologra tudok gondolni. Az egyik az, hogy ha valaki hibásan formál véleményt, azzal az esetek többségében csak magának árt, míg a cselekedetek esetében jellegzetesen másnak is, s így a cselekedetek esetében fontosabb egy az egyéni különbségeket figyelmen kívül hagyó, univerzális szabályozás. A másik az, hogy a közösség számára fontos megismerési feladatok megoszthatók és delegálhatók. Nem kell mindenkinek sámánnak vagy fizikusnak lennie. A specialistáktól többet követelhetünk, mint a laikusoktól. Az erkölcs területén viszont nincsenek specialisták.

IRODALOM

- Alston, William H. 1985. Concepts of Epistemic Justification. *The Monist*. 68/2. 57–89.
- Alston, William H. 1988. The Deontological Conception of Epistemic Justification. *Philosophical Perspectives*. 2. 257–299.
- Bondy, Patrick 2015. Epistemic Deontologism and Strong Doxastic Voluntarism: A Defense. *Dialogue*. 54/4. 747–768.
- Brown, Mark A. 1988. The Logic of Ability. *Journal of Philosophical Logic*. 17. 1–26.
- Chrisman, Matthew 2008. Ought to Believe. *The Journal of Philosophy*. 105/7. 346–370.
- Chuard, Philippe – Southwood, Nicholas 2009. Epistemic Norms without Voluntary Control. *Noûs*. 43/4. 599–632.
- Feldman, Richard 2008. Modest Deontologism in Epistemology. *Synthese*. 161/3. 339–355.
- Frankish, Keith 2007. Deciding to Believe Again. *Mind*. 116/463. 523–547.
- Ginet, Carl 2001. Deciding to Believe. In Matthias Steup (szerk.) *Knowledge, Truth, and Duty*. Oxford, Oxford University Press. 63–76.
- Goldman, Alvin I. 1979/2002. Mikor igazolt egy hit? Ford. Farkas Katalin. In Forrai Gábor (szerk.) *Mikor igazolt egy hit?* Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium. 99–111.
- Hawthorne, John 2004. *Knowledge and Lotteries*. Oxford, Oxford University Press.
- Heller, Mark 2000. Hobartian Voluntarism: Grounding a Deontological Conception of Epistemic Justification. *Pacific Philosophical Quarterly*. 81/2. 130–141.
- Kornblith, Hilary 1983. Justified Belief and Epistemically Responsible Action. *The Philosophical Review*. 92/1. 33–48.
- Kornblith, Hilary 2001. Epistemic Obligation and the Possibility of Internalism. In Abrol Fairweather – Linda Zagzebski (szerk.) *Virtue Epistemology: Essays on Epistemic Virtue and Responsibility*. Oxford, Oxford University Press. 231–248.
- McHugh, Conor 2013. Epistemic Responsibility and Doxastic Agency. *Philosophical Issues*. 23/1. 132–157.
- Owens, David 2000. *Reason without Freedom: The Problem of Epistemic Normativity*. London, Routledge.
- Peels, Rik 2014. Against Doxastic Compatibilism. *Philosophy and Phenomenological Research*. 89/3. 679–702.
- Ryan, Sharon 2003. Doxastic Compatibilism and the Ethics of Belief. *Philosophical Studies*. 114/1–2. 47–79.
- Stanley, Jason 2005. *Knowledge and Practical Interests*. Oxford, Oxford University Press.
- Steup, Matthias 2000. Doxastic Voluntarism and Epistemic Deontology. *Acta Analytica*. 15/1. 25–56.
- Steup, Matthias 2008. Doxastic Freedom. *Synthese*. 161/3. 375–392.
- Steup, Matthias 2012. Belief Control and Intentionality. *Synthese*. 188/2. 145–163.
- Strawson, Peter F. 1974. *Freedom and Resentment and Other Essays*. London, Methuen.
- Weatherson, Brian 2008. Deontology and Descartes' Demon. *The Journal of Philosophy*. 105/9. 540–569.
- Williams, Bernard 1970. Deciding to Believe. In Howard E. Kiefer – Milton K. Munitz (szerk.) *Language, Belief, and Metaphysics*. Albany, SUNY Press. 95–111.